

Andrzej Jaremek

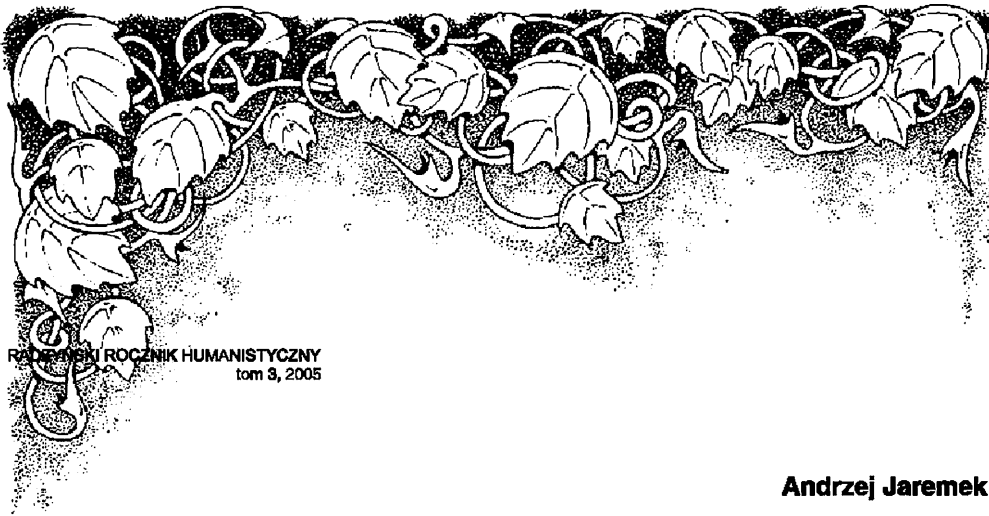
Aparat ochrony porządku publicznego w powiecie radzyńskim w latach 1944-1948

Radzyński Rocznik Humanistyczny 3, 136-143

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RADCZYŃSKI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
tom 3, 2005

Andrzej Jaremek

Aparat ochrony porządku publicznego w powiecie radzyńskim w latach 1944-1948

Komenda Powiatowa MO w Radzynie Podlaskim w latach 1944-1948

Delegatura Rządu na Kraj wraz z końcem wojny przygotowywała się do przejęcia pełni władzy w Radzynie. Tym samym organizowała urzędy administracyjne celem wprowadzenia sprawnego nadzoru nad miastem. W lipcu 1944 r. utworzyła policję opartą na Państwowym Korpusie Bezpieczeństwa, która odpowiadała za bezpieczeństwie w mieście.

Komenda Powiatowa Milicji Obywatelskiej w Radzynie została utworzona 24 lipca 1944 r. przez Mikołaja Melucha. Po nim stanowisko komendanta objął Stanisław Warzechowski. Do jego kompetencji należało wykonywanie zarządzeń w zakresie bezpieczeństwa publicznego, organizacji, uzupełnienia, zaopatrzenia, uzbrojenia i wyszkolenia na terenie powiatu.

W skład komendy wchodziły 4 referaty i kancelaria ogólna. Referat służby zewnętrznej oraz referat kryminalny służby śledczej odpowiedzialny był za ściganie przestępstw kryminalnych na terenie powiatu. Prowadził również dochodzenia, ewidencję przestępców i osób poszukiwanych na terenie powiatu. Do zadań referatu należała inwigilacja osób notowanych w dzienniku inwigilacyjnym powiatu oraz zarządzanie pościgu drogą fonogramów na terenie powiatu. Poza tym komenda posiadała referat gospodarczy oraz referat do spraw specjalnych. Przy komendzie na

przełomie marca i kwietnia 1945 do walki z podziemiem niepodległościowym utworzono pluton operacyjny, którego komendantem był Jan Wojciechowski¹.

Komenda w swej strukturze miała posterunki, które działały w terenie. W 1944 r. powstały posterunki w Międzyrzeczu, Białej, Komarówce, Brzozowicy, Jabłoni, Kąkolewnicy, Milanowie, Misiach, Siemieniu, Tłuścę, Szóstce, Wohyniu, Żerocinie, Zahajkach².

Władze powiatowe PPR powołując KP MO w Radzynie zamierzały zapewnić sobie odpowiednią kontrolę nad funkcjonowaniem całej jednostki. Służyć temu miało utworzenie aparatu polityczno – wychowawczego i komórki PPR w komendzie. Tym samym nadzorem politycznym w komendzie zajmował się referat polityczno-wychowawczy. Aparat ten funkcjonował zgodnie ze statutem, który określał podstawowe zasady funkcjonowania MO. Oficer tej komórki odpowiadał za właściwe ukształtowanie polityczne funkcjonariuszy milicji. Zadaniem jego było także wychowanie ich w poczuciu odpowiedzialności za utrzymanie porządku publicznego i walki z wszelkimi przejawami naruszenia prawa³. Funkcję to pełnił zastępca ds. polityczno – wychowawczych przy Komendzie Powiatowej. W latach 1944-1948 w Radzynie piastowali to stanowisko Ryszard Kowalski i Roman Jakubowski⁴. W ocenie KP PPR R. Jakubowski „politycznie pewny, z pracy wywiązywał się dobrze, świadomy pracy politycznej wychowawczej mógł być przykładem dla innych”⁵. Taka forma wyrażenia opinii na temat kierownika pozwala wysnuć wniosek o dobrym funkcjonowaniu aparatu polityczno-wychowawczego w KP MO w Radzynie. Nad ideologicznym wychowaniem funkcjonariuszy pracował również wykładowca ds. polityczno-wychowawczych który, prowadził wykłady na tematy społeczno-polityczne i fachowe na terenie powiatu. Rozdzielał programy szkolenia zawodowego na posterunki oraz referaty polityczno-wychowawcze mające służyć upolitycznieniu Milicji Obywatelskiej w Radzynie

W późniejszym okresie władze KW PPR aby zwiększyć wydajność i dyscyplinę w KP MO w Radzynie postanowiły przydzielić do komendy i podległych jej posterunków opiekuna. Głównym celem jego działalności było wprowadzenie szerszej kontroli w MO powiatu radzyńskiego oraz podniesienie poziomu moralno-politycznego funkcjonariuszy. Powodem tego była działalność Komendanta Powiatowego MO w Radzynie ppor. Stanisława Warzęchowskiego, któremu często zdarzało się lekceważyć stan bezpieczeństwa oraz negatywnie wpływać na funkcjonariuszy milicji i pracę komendy⁶. W Radzynie w lutym 1948 r. objął tę funkcję delegat z KW MO w Lublinie Weisbrodt⁷.

¹ Z. Jakubowski, *Milicja Obywatelska 1944-1948*, Warszawa 1988. s. 126.

² Tamże, k. 96.

³ Tamże, k. 49.

⁴ Tamże, k. 97

⁵ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie (dalej: KW PPR), sygn. 1V43, k. 17.

⁶ APL, KW PPR, sygn.1 V43, k. 85.

⁷ APL, KW PPR, sygn. 1V43, k. 88.

Nad poprawnością polityczną funkcjonariuszy MO w powiecie radzyńskim czuwała również komórka partyjna powstała przy KP MO. W myśl uchwały PPR z czerwca 1945 r. nie miała prawa ingerowania w sprawy operacyjne MO i kontroli nad działalnością komendantów. KP PPR polecał komórkom partyjnym MO powiatu radzyńskiego unikanie jakiegokolwiek partyjnej działalności "masowo-agitacyjnej lub masowo-werbunkowej"⁸. Uchwała ta była w ogóle nie przestrzegana i posiadała charakter propagandowy. W praktyce komórki partyjne wywierały znaczny wpływ na całokształt pracy milicji. KP MO w Radzynie w latach 1945-1947 r. miała 75 członków PPR, działających w jednym kole przy komendzie i 6 na posterunkach⁹.

Istotną kwestią było nie tylko właściwe wychowanie funkcjonariuszy pod względem politycznym ale ich odpowiedni dobór. Akcja werbunkowa do MO powiatu radzyńskiego prowadzona była przez komitet powiatowy PPR a nadzorowana przez KW MO w Lublinie, która delegowała funkcjonariuszy do powiatu w celu przeprowadzenia werbunku. Sekretarz powiatowy PPR wydawał w tym celu polecenia instruktorom partyjnym, aby ci werbowali nowe osoby do pracy w MO. W powiecie organizowano zjazdy sołtysów i wójtów, aby poinformować ich o prowadzonej akcji. Akcja taka w 1944 r nie przyniosła spodziewanych rezultatów. W większości przypadków funkcjonariusze milicji wywodzili się z oddziałów Armii Ludowej i w minimalnym procencie z Armii Krajowej. Na dzień 20 października 1944 r. KP MO w Radzynie wraz z podległymi jej posterunkami składała się z 1 oficera, 48 podoficerów, 198 szeregowców w sumie 247 funkcjonariuszy milicji¹⁰. W kolejnym okresie działania tego typu były bardziej zorganizowane. Władze KP PPR w Radzynie otrzymały rozkaz w kwietniu 1945r. od Komendanta Wojewódzkiego z Lublina do dostarczenia 30 ochotników i 3 ochotniczek do KP MO w Radzynie Wiek wszystkich ochotników mężczyzn miał wynosić od 23 do 40 lat zaś kobiet od 20 do 30 lat¹¹. Poza tym każdy ochotnik/czka musiał się zaopatrzyć w koc, bieliznę, ręcznik, mydło. Za właściwy dobór ochotników odpowiedzialny był sekretarz powiatowy PPR¹². Działania werbunkowe prowadzone przez miejscowy komitet PPR dały pozytywny wynik i KP MO została uzupełniona zgodnie z rozkazem.

W komendzie sprawami werbunku do milicji zajmował się referat personalny, którym kierował podoficer personalny. Odpowiedzialny był za stawianie wniosków do Komendy Wojewódzkiej o awanse, prowadzenie spraw dyscyplinarnych i akt osobowych Milicji Obywatelskiej w powiecie. Do jego kompetencji należały również kwestie dotyczące przeniesień milicjantów z posterunku na posterunek w rejonie powiatu. Występował także z wnioskiem o uzupełnienia etatu na terenie powiatu do komendanta wojewódzkiego.

W związku z wprowadzeniem stałego wynagrodzenia na podstawie dekretu z 4 sierpnia 1945, który tymczasowo regulował uposażenie milicjantów. W 1945 pen-

⁸ APL, KW PPR, sygn.1 V 16, k.62.

⁹ APL, KW PPR, s. 1 V 43, k. 93.

¹⁰ APL, KW PPR, s. 51 IV 30, k. 55.

¹¹ APL, KW PPR, Sekretariat – Okólnik KW PPR 1944-47, sygn. 1 V 7, k. 21.

¹² Tamże.

sja dla szeregowego funkcjonariusza wynosiła 540 zł.¹³ Ich wynagrodzenie w tym okresie składało się z dwóch części: uposażenia zasadniczego i dodatków do uposażenia. Wypłata uposażenia była zależna od stopnia zaszerogowania i wyслуги lat. Funkcjonariusze otrzymywali dodatki: operacyjny, kwalifikacyjny, rodzinny.

Funkcjonowanie jednostki w KP MO w Radzynie opierało się głównie na działaniach o charakterze operacyjnym. Pod tym pojęciem należy rozumieć całościowość pracy z wykorzystaniem przede wszystkim agentury. Pracownicy operacyjni Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Radzynie w pierwszych miesiącach istnienia tej formacji posilkowali się w swej pracy z agenturą głównie naukami wyniesionymi z Kujbyszewa, doświadczeniem nabytym w komórkach bezpieczeństwa lub wywiadu GL – AL. Pomoc w tej dziedzinie świadczyli oficerowie sowieccy, którzy posiadali duże doświadczenie.

Tabela nr 1. Liczba informatorów w KP MO w Radzynie na 1 listopada 1946.

Ilość informatorów	10	2	11
	Zwerbowano	Zwolniono	Stan faktyczny na dzień 1 XII 1946

Źródło: AKWPL, sygn. 135/114, k.23.

Referaty śledcze były również tworzone przy komendach miast na podstawie decyzji Ministra Spraw Wewnętrznych. Kierowanie sprawami referatu śledczego należało do kierownika wydziału śledczego, który był jednocześnie referentem spraw śledczych i pomocnikiem komendanta. Zadaniem referatów śledczych było prowadzenie dochodzeń w sprawach przestępstw karnych. Dochodzenia w sprawie przestępstw administracyjno skarbowych i drobniejszych prowadzone były przez milicję ogólną. Milicja zajmowała się ewidencją osób pozostających pod nadzorem milicji i tworzeniem albumu fotograficznego przestępców, zestawianiem statystyki przestępstw dokonanych i wykrytych oraz prowadzeniem wykazu rzeczy zaginionych¹⁴.

Do zadań wydziału śledczego należał nadzór nad jednostkami śledczymi na terenie województwa, prowadzenie pościgu, statystyk rejestracji, prowadzenie we własnym zakresie dochodzeń milicyjnych w sprawach szczególnej wagi. Naczelnik wydziału śledczego nadzorował całą działalność tego wydziału. Do jego zadań również należało zarządzanie funduszem śledczym kontakt z władzami sądowymi oraz naczelnikiem wojewódzkiego wydziału bezpieczeństwa¹⁵.

Zasady regulujące działalność referatów śledczych stanowiły główny element funkcjonowania milicji. Pozwalały na skuteczne prowadzenie działań operacyjnych. W początkowym okresie milicja nie posiadała w pełni wykształconych komórek odpowiadających za działania tego typu. Z czasem dzięki przeprowadzaniu odpowiednich kursów, referaty te spełniały oczekiwane nadzieje.

¹³ Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Lublinie (dalej: AKWPL), sygn., 50/37, k. 1-8.

¹⁴ Archiwum Delegatury Urzędu Ochrony Państwa w Lublinie (dalej: ADUOPL), sygn. 40/9, k. 18.

¹⁵ Tamże.

Funkcjonariusze milicji, którzy prowadzili pościg lub dochodzenie na obszarze innej jednostki milicyjnej, meldowali się przeważnie u komendanta tej jednostki po przybyciu na obcy teren. Komendant udzielał przeważnie meldującemu się wszelkiej pomocy, dotyczącej ludzi, środków i przekazywał wiadomości dotyczące prowadzonego śledztwa. W zakresie czynności policyjno-śledczych komenda powiatowa prowadziła korespondencję z władzami sądowymi i prokuraturą. Milicja przekazywała arkusze informacyjne o miejscowych przestępcach, statystykę przestępstw popełnionych i wykrytych.

KP MO w Radzynie prowadziła szeroko zakrojone działania przeciwko podziemi. 7 lipca 1947 r. KP MO Radzyń ujęła Jana Grodzickiego, dowódcę *bandy grasującej na tym terenie*¹⁶. Ilość osób ogółem zatrzymanych za okres 1 września 1946 – 31 sierpnia 1947 – 937 osób, za wykroczenia 464 osób, za przestępstwa 360, a zabójstwa 11, napady 42, kradzieże 114, broń 68, inne 125. Zwolniono 243 osoby, przesłano do sądu 56, do innych urzędów 61¹⁷.

1 stycznia 1947 r. niezidentyfikowana banda w sile 300 osób napadła na KP MO Radzyń i UBP. Po walce trwającej 2 godziny oddział ten się wycofał¹⁸. W marcu 1947 r. agentura liczyła 5 ludzi¹⁹. 5 VI 1947 zostały znalezione zwłoki 5 osób obok wsi Bereza gm. Zahajki. Byli to milicjanci: Władysław Czapski, Bronisław Czapla, Marian Kulikowski, którzy zostali uprowadzeni 11 stycznia 1947 r. z obwodu wyborczego gm. Szóstka przez *bandę „Płomienia”*. W wyniku prowadzonych prac dochodzeniowo śledczych ustalono, że strzelał do nich Franciszek Krzymowski. Został on aresztowany przez KP MO Radzyń. Oprócz nich odnaleziono milicjanta Stanisława Lipińskiego uprowadzonego dn. 24 sierpnia 1946 r. w Kąkolewnicy oraz żołnierza Stanisława Skopińskiego²⁰.

Służba śledcza w KP MO Radzyń liczyła 7 pracowników²¹. Słabości kadrowe KP MO powodowały, że na terenie powiatu dochodziło do napadów na posterunki MO. 3 kwietnia 1945 r. został uprowadzony Aleksander Gałązka komendant posterunku w Łysobykach przez pododdział „Wiernego” ze zgrupowania poakowskiego „Orlika”²². 10 grudnia 1945 r. Antoni Niepsuj, instruktor KP MO w Radzynie, został uprowadzony i zamordowany w lesie koło Kąkolewnicy przez nieznaną sprawców²³. W późniejszych latach sytuacja nie uległa poprawie. Na terenie powiatu Radzyń na skutek napadów przez bandy zostało zabitych 4 funkcjonariuszy MO. 14 marca 1948 r. w czasie patrolowania terenu został zabity komendant posterunku MO Kąkolewnica Władysław Pielecha. 16 marca 1948 r., w czasie potyczki z bandą UPA zostali zabici Stanisław Nowicki, Waclaw Ognik, Aleksander Gałęcki, funkcjonariusze z KP MO Radzyń²⁴. W marcu 1948 r. na terenie powiatu Radzyń najbardziej zagrożo-

¹⁶ AKWPL, sygn. 135/55, k. 367.

¹⁷ AKWPL sygn. 135/44, k. 172.

¹⁸ AKWPL, sygn. 135/47, k. 14.

¹⁹ AKWPL, sygn. 135/47, k. 35.

²⁰ AKWPL, sygn. 135/47, k. 84.

²¹ AKWPL, sygn. 135/73, k. 3.

²² I. Caban, E. Machocki, *Za władzę ludu*, Lublin 1975, s. 207.

²³ Tamże, s. 308.

²⁴ AKWPL, sygn. 135/73, k. 88-92.

nymi miejscami były gm. Milanów, Kąkolewnica przez grupę podziemia "Żelaznego" w sile 2-6 ludzi, która dokonała napadów rabunkowych na spółdzielnie i gospodarczy²⁵.

Komenda Powiatowa ORMO w Radzynie Podlaskim w latach 1946-1948 r.

Wobec częstych napadów na posterunki i ogólnej słabości MO powołano 21 lutego 1946 roku uchwałą Rady Ministrów Ochotniczą Rezerwę Milicji Obywatelskiej²⁶. ORMO miała za zadanie "udzielenie pomocy organom MO w utrzymaniu porządku publicznego oraz w obronie i utrwalaniu ustroju demokratycznego". Poza tym miało uzupełniać szeregi Milicji Obywatelskiej²⁷. Pierwszym komendantem KP ORMO w Radzynie został A. Wierzbowski²⁸.

Tabela nr 2. Przynależność partyjna członków KP ORMO w 1946 w powiecie radzyńskim.

Komenda powiatowa ORMO	Ilość członków ORMO należących do poszczególnych partii				
	PPR	PPS	SL	ZWM	Bezpartyjni
Radzyń	33	2	2	8	55

Źródło: AAN, PPR, Wydział Organizacyjny ORMO 1946- 1948, sygn. 295/ IX- 417, s. 68.

Komenda powiatowa ORMO w powiecie radzyńskim była w większości opanowana przez przedstawicieli PPR. Ich zadaniem była kontrola nad działalnością całej instytucji.

Tabela nr 3. Skład społeczny członków ORMO w powiecie radzyńskim w sierpniu 1947 r.

Komenda powiatowa ORMO	Chłopskie	Robotnicze	Inteligencje
Radzyń	22	74	4

Źródło: APL, KW PPR, Sekretariat – Materiały dotyczące ORMO 1946-1948, sygn. 1 V 44, k. 68.

²⁵ AKWPL, sygn. 135/73, k. 96.

²⁶ APL, KW PPR – Sekretariat, Okólniki KC PPR 1944-1947, sygn 1V 16, k. 56; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Polska Partia Robotnicza (dalej: PPR), Wydział Organizacyjny ORMO 1946-1948, sygn. 295/ IX-417, k. 1.

²⁷ Tamże, W instrukcji o organizacji ORMO stwierdzano że, "nasze organizacje partyjne powinny wytężyć wszystkie siły w dążeniu do tego, aby ORMO stało się siłą zbrojną do walki z bandytyzmem w obronie ładu, porządku, demokracji,(...) w każdym powiatowym mieście dążyć należy do utworzenia oddziałów w liczbie od 50-300 osób. W gminach wiejskich oddziały powinny być powoływane tylko tam, gdzie z organizowano odpowiednie przechowywanie broni. Wojewódzkie i powiatowe komitety partyjne powinny przeprowadzić propagandę uświadamiającą ludność, że oddziały ORMO powołane są po to aby stały na straży spokoju, bezpieczeństwa, ochrony własności prywatnej, praworządności i demokracji".

²⁸ AAN, PPR, Wydział Organizacyjny ORMO 1946- 1948, sygn. 295/ IX- 417, k. 1.

Werbowaniem do ORMO zajmowała się Wojewódzka Komisja Kwalifikacyjna, w skład której wchodził Komendant Wojewódzki ORMO, zastępca Komendanta Wojewódzkiego milicji i zastępca szefa WUBP. Poza tym w zamierzeniach planowano rozdzielenie stanowisk komendantów powiatowych pomiędzy poszczególne partie polityczne PPR, PPS i SL. W rzeczywistości PPR usurpowało sobie prawo do obsadzenia swoimi ludźmi prawie wszystkich funkcji w komendantów powiatowych²⁹. Było to wynikiem dbałości o poprawność ideologiczną tej instytucji.

Referendum odegrało istotną rolę w mobilizacji członków ORMO. Komendanci powiatowi ORMO weszli w skład sztabów zabezpieczających referendum. W działalności tej komórki brali udział komendanci jednostek MO, WP, KBW. Komendant UBP nadzorował pracę całego sztabu i określał główne wytyczne funkcjonowania poszczególnych jednostek.³⁰ W ramach sztabów funkcjonowały grupy ochronne, do których zostały włączone jednostki ORMO. Było to zgodne z instrukcją wydaną przez ministra bezpieczeństwa publicznego z dnia 7 czerwca 1946 r.³¹ ORMO uczestniczyła w ochronie referendum i brała udział również w akcjach poprzedzających referendum, głównie w zabezpieczaniu osób zajmujących się propagandą wywodzących się z PPR. ORMO miała być w założeniach wykorzystana do walki z organizacjami podziemnymi i partiami politycznymi m. in. z PSL. Regulowało to zalecenie ministra BP, w którym podkreślano potrzebę walki z "bandytyzmem" na terenach gdzie nie doszło do jawnych wystąpień. Dążono do tego, aby ORMO nie tylko uczestniczyła w działaniach defensywnych, ale prowadziła akcje o charakterze zbrojnym³². ORMO po okresie wzmożonej działalności w czasie referendum ludowego skupiła się głównie na przegrupowaniu sił i powiększeniu stanu osobowego. Prowadziła również zajęcia szkoleniowe obejmujące zasady musztry i podstawowe elementy z zakresu działań bojowych. Poza tym zamierzano przeprowadzić 4 tygodniowy kurs specjalny dla instruktorów ORMO o charakterze propagandowo-organizacyjnym³³. Świadczenia rzeczowe pod naciskiem ORMO zalegały w minimalnym procencie³⁴.

Głównym celem były wybory do Sejmu Ustawodawczego, które dla ORMO miały być kolejnym sprawdzianem przywiązania i odpowiedzialności za nowy system władzy. W tym celu Komitet Centralny PPR w październiku 1946 r. wydał *Okólnik do Wojewódzkich, Miejskich i Gminnych Komitetów PPR w sprawie działalności ORMO*, który postanawiał podniesienie stanu kadrowego ORMO. Rekrutacja miała się odby-

²⁹ Brak informacji w materiałach źródłowych jak miały wyglądać parytety partii politycznych, według których mieli być obsadzani komendanci powiatowi ORMO. To samo dotyczy Wojewódzkiej Komisji Kwalifikacyjnej w Lublinie, która posiadała wpływ na ten problem.

³⁰ AAN, Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej – Sekretariat, sygn. 295 VII 161, k. 19-20. Instrukcja ministra bezpieczeństwa publicznego dla sztabów powiatowych w sprawie zabezpieczenia akcji głosowania ludowego, Warszawa, 4 VI 1946 r.

³¹ Tamże, k. 21-22.

³² Tamże, k. 19-20.

³³ APL, KW PPR, sygn. 1 V 44, k. 44.

³⁴ AKWPL, sygn. 135/29, k. 117.

wać w zakładach pracy, wśród członków PPR, organizacji młodzieżowych oraz wśród tzw. partii sojusznicznych³⁵.

Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej brała aktywny udział w styczniowych wyborach do Sejmu Ustawodawczego, wspomagając milicję. W 1944 r. na terenie powiatów, w których stan przestępczości nie wymagał utrzymywania stałej jednostki aparatu śledczego, czynności milicyjno-śledcze spełniała milicja pod kierunkiem komendanta powiatowego. Dochodzenia karne w rejonach poszczególnych jednostek podległych komendzie powiatowej prowadziły posterunki MO. W powiatach, w których przestępczość była zjawiskiem dość powszechnym i zachodziła potrzeba posiadania wyszkolonych specjalistów w zakresie służby śledczej, byli oni przydzielani albo jako poszczególni funkcjonariusze wcielani do komendy powiatowej lub niższych jednostek egzekucyjnych, albo w postaci zorganizowanej komórki śledczej pod nazwą wydziału śledczego³⁶.

³⁵ W całym kraju miała wzrosnąć liczba członków ORMO z 70 do 150 tys. Okólnik KC PPR w sprawie działalności ORMO, Warszawa, [w] *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje...*, s. 149-151.

³⁶ ADUOPL, sygn. 40/9, k. 18.